ಕೃ.ಸು. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ*

ಮೈಸೂರು ಕೋಟೆ-ನಗರ

ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಮೈಸೂರಿನ ಕೋಟೆ ಸುಮಾರು ೪೦೦ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಕೋಟೆ ಜೇಡೀ ಮಣ್ಣು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲು ಚೂರುಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ದಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಸಾಧಾರಣ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಂತಿತ್ತು. ೧೫೭೪ರ ವೇಳೆಗೆ ನಾಲ್ಕನೇಯ ಚಾಮರಾಜರು ನಗರ ವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದ ಕೋಟೆಗೊಂದು ರೂಪ ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲದೆ ಮೈಸೂರಿನ ಕೆರೆಯನ್ನು ('ಚೋಳಕೆರೆ') ಬತ್ತಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಲಿಂಗವನ್ನು ತಂದು ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು.

ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದವರು ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರು. ೧೬೪೨–೪೩ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ, ನಳಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಯೊಂದನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅದರೊಳಗಿದ್ದ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಜಂತದ ತೊಟ್ಟಿ, ಸಮ್ಮುಖದ ತೊಟ್ಟಿ, ಸೌಂದರ್ಯ ವಿಲಾಸ ತೊಟ್ಟಿ, ನಾಮತೀರ್ಥದ ತೊಟ್ಟಿ ಗಳೆಂಬ ಹರವುಗಳನ್ನೂ, ಅರಮನೆಯ ಒಳ ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಸಾಲಗೇರಿಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದರು.

ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಕೋಟೆ ಉದ್ದ ಹೆಚ್ಚಿರುವ ದೀರ್ಘ ಚತುರಸ್ರ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ೧೪೫೦ ಅಡಿಗಳು ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ೧೩೦೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟಿತ್ತೆಂದು ರಾಜವಂಶಾವಳಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರು ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಅಂದು ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗಿತ್ತು. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದಾಗ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಮತ್ತೆ ೧೦೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಾವರಣಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲಿನ ಜೋಡಣೆ ಮಾಡಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೊಂದು ಮೆರುಗು ಕೊಟ್ಟರು. ಕೋಟೆಗೆ ೧೨ ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಆ ಪೈಕಿ ೧೦ ಕೊತ್ತಲಗಳ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧಾಕಾರದ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಇಡಿಸಿದ್ದರು.

ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಮಧ್ಯ ಬಿಂದುವು ಒಂದು ಸೇರುವ ಕಡೆ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪುನಾರಚಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ರಸ್ತೆ ಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಹತ್ತಲು ಮೆಟ್ಟಲುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದರು. ಅರಮನೆಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಒಂದು ಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಸಂಧಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಮಾಡಿಸಿದ್ದರು. ಕೋಟೆ ಯೊಳಗೆ ಒತ್ತಾಗಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಂಡಂತೆ ಮನೆಗಳೂ, ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದ ಕಿರಿದಾದ ದಾರಿಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಈಗ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯೆಂದು ಕರೆಯುವ ದೇವರಾಯನ ಕೆರೆಯ ಕೋಡಿಯ ಬಳಿ ಶೃಂಗಾರ ತೋಟವನ್ನೂ ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ

* ಕೃ.ಸು. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ನಂ. ೫ ಒಂದನೆಯ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, ಶ್ರೀರಾಮಪುರ, ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦ ೦೨೧

ಸೇರಿದಂತೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಳವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರು. ಕೋಟೆಯೊಳಗಡೆ ಈಗಲೂ ಇರುವ ಪುರಾತನ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದಂತೆ ಅರ್ಚಕರ ಮತ್ತಿತರರ ಮನೆಗಳಿದ್ದವು. ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವರೂ ಕಂಠೀರವ ಅರಸರೇ. ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ೨೭ ಅಂಕಣದ ಕಲ್ಲು ಮಂಟಪ ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜರ ಕಾಲದ್ದು. ನಗರದ ನೀರಿನ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆಯನ್ನೇ ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಸೋಪಾನ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ನರಸೀಪುರದ ರಸ್ತೆಯ ದಿಬ್ಬ, ಚಾಮುಂಡಿ ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರು, ಬಸವನ ತಿಟ್ಟಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಬಿದ್ದ ಮಳೆಯ ನೀರೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಕಾರಂಜಿ ಕೆರೆಗೆ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗೂ, ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಕೊಳವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಕೋಟೆಯೊಳಕ್ಕೂ ನೀರು ಬರುವಂತೆಯೂ, ತನ್ಮೂಲಕ ಅಂತರ್ಜಲ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಂದವರು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದ್ದ "ದೇವಾಂಬುಧಿ-"ಇಂದಿನ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯೆಂದೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಮೈಸೂರಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಉತ್ತರ-ದಕ್ಷಿಣಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳೂ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಎರಡುದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲುಗಳಿದ್ದುವು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತ ಕಂದಕವಿದ್ದು ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತಿತ್ತು.

ಮೈಸೂರಿನ ಮೂರನೆಯ ಯುದ್ಧಾನಂತರ (ಸುಮಾರು ೧೭೯೩-೯೪) ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಮತ್ತು ಕೊಡಗುಗಳ ಕಡೆಯಿಂದ ಇಂಗ್ಲೀಷರೇನಾದರೂ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಠಾಣ್ಯ ಹೂಡಲು, ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳಲು ನೆಲೆಸಿಗಬಾರದೆಂದು ; ಟೀಪು ಮೈಸೂರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಒಡೆಸಿ ಹಾಕಿದ. ನೀರಿನ ಆಸರೆ ಇರಬಾರದೆಂದು ದೇವರಾಯ ಕೆರೆಯನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡವಿಸಿದ.

ಹಳೇಕೋಟೆಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಸವನ ತಿಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ೧೭೮೭ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ "ನಜರ್ ಬಾದ್" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಮೈಸೂರಿನ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿದ್ದ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಮುಖರ ಮನೆಗಳನ್ನೂ ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿಸಿದನಾದರೂ ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣಸ್ವಾಮಿ, ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ಮತ್ತಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಭಂಗಗೊಳಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹಳೇ ಕೋಟೆಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎರಡುವರೆ ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸುಬೇದಾರ್ ವೀರಣ್ಣನ ತೋಟದ ಬಳಿ ಹೊಸ ನಗರವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದ.

ಟೀಪುವಿನ ಪತನಾನಂತರ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಿನಾಮ ಸಂವತ್ಸರ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಬಹುಳ ತ್ರಯೋದಶಿ, ೧೭೯೯ನೇ ಜೂನ್ ೩೦ ರಂದು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಸಬೇಕೆಂಬ ಮಹಾರಾಣಿ ಲಕ್ಷಮ್ಮಣ್ಣಿಯವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣ ದೇವಾಲಯದ ಮಂಟಪವೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕೋತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಾಯಿತು. ನಜರ್ ಬಾದಿನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ರಾಜಸಭೆಯನ್ನು ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.

ಮುಮ್ಮಡಿಯವರು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತರಾದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಒಳಗಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಆ ಹಿಂದಿನ ಪಾಯದ ಮೇಲೆಯೇ ಪುನಾರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ನಗರದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ತ್ವರಿತ ಗತಿಯಿಂದ ಸಾಗಿತು. ಪ್ರಾಚೀನ ಅರಮನೆ ಇದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಹೊಸ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವೇ ಅರಮನೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಅರಮನೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನೂ ಕೊಳವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಅಳಿದು ಉಳಿದಿದ್ದ ಮನೆಗಳ ನವೀಕರಣ, ಹೊಸ ಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಇಂದು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಳಾಕಾರವಾಗಿ ಮುಂಚಾಚಿದ್ದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು ಮಕರಾಕಾರ ವಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ದ್ವಾರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಒಳ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣದ ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲೂ ಬಹುತೇಕ ಉತ್ತರ ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತಿತ್ತು. ಎರಡೂ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಇಬ್ಬದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸುಭದ್ರವಾದ ಕಾವಲು ಗೂಡುಗಳಿದ್ದು ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಗಾರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಗೋಪುರವಿದ್ದು ಕಳಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಯೂ ಮುಂಚಾಚಿದ್ದ ಕೋಟೆಯ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗವನ್ನು ಒಡೆದು ಹಾಕಿ ಇಂದಿನ ನವೀನ ಮಾದರಿಯ ಮಹಾದ್ವಾರ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಮುಂಚಾಚಿದ್ದು ಇಂದಿನ ನೀಲಗಿರಿ ರಸ್ತೆಯವರೆವಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಅದರ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಬಲವಾದ ಕಾವಲು ಗೂಡುಗಳು ಉಪ್ಪರಿಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಈ ದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಗರಡೀ ಮನೆಯೂ, ನೈರುತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗೆ ಸಮೀಪ ಮತ್ತೊಂದು ಗರಡೀ ಮನೆಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಪೂರ್ವದ ದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲನ್ನು ದಾಟುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯ ಸೋಪಾನ ಕಟ್ಟೆ ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಟ್ಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಆಂಜನೇಯನ ಪುಟ್ಟಗುಡಿಯಿತ್ತು.

ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ನಗರ ರಚನೆ

ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರ ಮಹಾದ್ವಾರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರಕ್ಕಿದ್ದ ಬೀದಿಯೇ ಪ್ರಧಾನ ರಾಜಮಾರ್ಗ ಅದರ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಅರ್ಧ ದೂರದವರೆವಿಗೆ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರುತ್ತಿದ್ದ ಹೂವಿನ ಮತ್ತು ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಗಡಿಗಳ ಸಾಲು. ತ್ರಿಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬೀದಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ, ಅರಮನೆಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ ರಸ್ತೆ ಸೇರುವ ಕಡೆ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡವಿದ್ದು ಅದನ್ನು "ನಗಾರಿಖಾನೆ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರತೀದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಸಂಜೆ ಮತ್ತು ಕ್ಲುಪ್ತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಗಾರಿಯನ್ನು ಬಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಈ ನಗಾರಿ ಖಾನೆಗೂ ಪೂರ್ವದ ದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಇದ್ದ ನಗರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಎರಡೂ ಕಡೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಂಡಂತೆ ಮನೆಗಳಿದ್ದುವು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವಿದ್ದು ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸರಪಣಿಗಳಿಂದ ಸೆಳೆದು ಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಮರದ ಸೇತುವೆಗಳಿದ್ದುವು. ಈ ಸೇತುವೆಗಳ ಮೂಲಕವೇ (Draw Bridges)ನಗರ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಚಿಕ್ಕವೂ ದೊಡ್ಡವೂ ಸೇರಿ ಸುಮಾರು ೩೦೦೦ ಮನೆಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಅಂದಾಜು. ಅರಮನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣಗಳ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಮನೆಗಳೂ ಕಛೇರಿಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ಅರಮನೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಖಜಾನೆ, ಅಂಚೆ ಕಛೇರಿ, ಕೊತ್ವಾಲನ ಕಛೇರಿ, ಗಿಡ್ಡಂಗಿ, ಅರಮನೆಗೆ ದೀಪವನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಇಂಜಿನ್ ಹೌಸ್ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿದ್ದವು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ರಸ್ತೆಗಳು ಕಿರಿದೂ ಅಂಕುಡೊಂಕೂ ಆಗಿದ್ದವು.

ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದ ಮನೆಗಳೆಂದರೆ ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ರಸ್ತೆಯ ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ದೇವ ಪಾರ್ಥಿವರ ಮನೆ, ನಂಜುಂಡ ಪಂಡಿತರು, ದೇವರಾಜೇ ಅರಸು, ಕೃಷ್ಣೇ ಅರಸು, ನಂಜುಂಡೇ ಅರಸು, ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರ ಮನೆಗಳು ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರಾಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಅದರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಪಂಡಿತರ ಮನೆ ಎರಡನೆಯ ರಸ್ತೆಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ದೇವುಡುನರಸಿಂಹ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ತಂದೆ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮನೆ. ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮಾತಾಮಹರಾದ ಗಂಜಾಂಗುಂಡಪ್ಪನವರ ಮನೆ. ಈ ಮನೆಗೆ ಎರಡು ತೊಟ್ಟಿಗಳಿದ್ದುವಂತೆ. ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮನೆಯ ಮಹಡಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ನಾಟಕ ಕಂಪೆನಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರ

ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಬೋಧರಾಯರು ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮ ನರಸೂಬಾಯಿ, ಸರಸ್ವತೀಬಾಯಿ, ಮಗಳು ಕೃಷ್ಣಾ ರೊಡನೆ ವಾಸವಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಸಾಲು ಮತ್ತು ಮುಂದಲ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಗರಳಪುರಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಗುಂಡ್ಲು ಪಂಡಿತರು, ವ್ಯಾಸಾಚಾರ್ಯರು, ಗುರುಮೂರ್ತಿ ಪಂಡಿತರು ಮತ್ತು ಜಿ.ಎಸ್. ಸುಬ್ಬರಾಯರು ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದ ಎರಡನೆಯ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಂಗ ಕರ್ತ ಕ್ಯಾತನಹಳ್ಳಿ ಜೋಯಿಸರು, ಆಸ್ಥಾನ ಜೋಯಿಸರಾದ ಕೊರಟಗೆರೆ ಕೃಷ್ಣಾ ಜೋಯಿಸರು, ಬಕ್ಷಿ ಭೀಮರಾಯರು ಮುಂತಾದವರ ಮನೆಗಳಿದ್ದವು.

ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಧುವನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಛತ್ರವಿದ್ದು ಅದರ ಪಾರುಪತ್ತೆಗಾರರಾಗಿದ್ದ ಪಂತೋಜಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾಯರ ಮನೆ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಗರಡೀ ಮನೆಗೆ ಸಮೀಪವಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಅವರು ಸುಣ್ಣಕಲ್ ಪೇಟೆಯ ಬಳಿ ಹಳೇ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರವಾದರು.

ಕಾಣೆಯಾದ ನಗರ

೧೮೯೮ ರಿಂದ ಪ್ಲೇಗ್ ಉಪದ್ರವ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅಪಾರ ಜೀವ ಹಾನಿಯಾಯಿತು. ಇದೇ ವೇಳೆ ೧೮೯೭ನೇ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೨೮ನೇ ಭಾನುವಾರ ಸಂಜೆಯ ವೇಳೆಗೆ ಅರಮನೆಯ ನೈಋತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಂಡು ಅರಮನೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಬಹುಭಾಗ ಭಸ್ಮವಾಗಿ ಹೋಯಿತು. ಮಂಗಳವಾರ ರಾತ್ರಿ ಅರಮನೆಯ ಕಳಶವೂ ಉರುಳಿ ಬಿತ್ತು. ಕೂಡಲೇ ರಾಜ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಳೆಯ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕೆಡವಲಾಯಿತು. ಈಗಿರುವ ಹೊಸ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಅರಮನೆಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಅರಮನೆ ಹಿಂದಿಗಿಂತ ಸುಮಾರು ೧೦೦-೧೫೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಮುಂಚಾಚಿ ಕೊಂಡಿದೆ. ಬೊಂಬೆಯ ತೊಟ್ಟಿ ಇರುವ ಭಾಗ ಈಗಿರುವಂತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ನಾನು ೧೯೩೪-೧೯೩೬ ರಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಂಡಾಗಲೂ ಅರಮನೆಯ ಸಜ್ಜೆ ಈಗಿರುವಂತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸಜ್ಜೆಯ ಮುಂದೆ ಮುಂಚಾಚಿದ ಮಂಟಪದಂತಹ ಕಟ್ಟಡವಿತ್ತು. ಅದನ್ನೂ ಒಡೆದು ಹಾಕಿ ರಾಜಸಭೆ (ದರ್ಬಾರ್) ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತಾಗಲು ಈಗಿರುವಂತೆ ಭಾರಿ ಭಾರಿ ಕಂಭಗಳನ್ನೂ, ಕಮಾನುಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟದಾನೆಯೂ ನಡೆದು ಹೋಗುವಂತಹ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಲಾಯಿತು.

೧೯೦೫ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ಲೇಗ್ ಉಪದ್ರವ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾದುದರಿಂದ ಅರಮನೆಯ ಬಳಿ ನೆರೆಮನೆಯೇ ಬೇಡ ವೆಂದು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಾಗ ಖಾಲಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣ ನವರು ಹಸುವಿನ ಕರುಹಟ್ಟಿಯ ಬಳಿಗೂ, ನಂಜುಂಡೇ ಅರಸರು ನರಸಿಂಹರಾಜಾ ಜೋಡು ರಸ್ತೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪುರಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವ ಮೂಲೆಯ ನಿವೇಶನಕ್ಕೂ, ನಮ್ಮ ಮಾತಾಮಹರು ಕೆಂಪು ನಂಜಾಂಬಾ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೂ ಸ್ಥಳಾಂತರ ಗೊಂಡರು. ಕೋಟೆಯೊಳಗಿದ್ದ ಮನೆ ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ೧೯೧೧-೧೨ರ ವೇಳೆಗೆ ನೆಲಸಮ ಮಾಡ ಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿದ್ದವರೆಲ್ಲಾ ವಿವಿಧ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗೆ ಚದುರಿದರು. ೧೯೫೧ರಲ್ಲಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ ವನ್ನೂ, ೧೯೫೩ರಲ್ಲಿ ಗಾಯಿತ್ರಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಹಿಂದಿದ್ದ ಕೋಟೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಬದಲಾಗಿ, ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲಿದ್ದ ಜಾಗಕ್ಕೂ ತುಂಬಾ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಈಗಿರುವ ಜಯಮಾರ್ತಂಡ ದ್ವಾರವನ್ನೂ, ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣಗಳಲ್ಲಿ ಜಯರಾಮ-ಬಲರಾಮ ಮತ್ತು ವರಾಹ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿದ್ದ ದಿಡ್ಡೀ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಕರೀಕಲ್ಲು ತೊಟ್ಟಿ ದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರಿ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನೂ ಪುನಾರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಕಂದಕ ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮುಚ್ಚಿಸಿ, ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೆ ತೋಟ ವನ್ನೂ ಮಾಡಿಸಲಾಯಿತು.

ಹಳೇ ಮೈಸೂರಿನ ಹರವುಗಳು

ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಪೇಟೆ ರಸ್ತೆ ಇಂದು ಅಶೋಕ ರಸ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ದೇವರಾಜಾ ಮಾರ್ಕೆಟ್ ರಸ್ತೆ ಸಯ್ಯಾಜಿರಾವ್ ರಸ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಇವೂ ಗುರುತಿಸ ಲಾರದಷ್ಟು ಬದಲಾಗಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಮೈಸೂರು ಜೈಲಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಊರನ ಗೆರೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಸರ್ಕಾರದ

ಗೆಸ್ಟ್ ಹೌಸ್‌ವರೆವಿಗೂ ಬರುತಿದ್ದ ಕೋಟೆಯ ಹೊರ ಪ್ರಾಕಾರದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಂದು ಅಶೋಕಾ ರಸ್ತೆಗೆ ಬಂದು ಸೇರುವ ಕಡೆ ಜೈಲುಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಜಾಗದಲ್ಲಿ, ಜೈಲಿನ ಸಮೀಪ ನಗರ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವಿತ್ತು. ಇಂದಿನ ದೇವರಾಜ ಮೊಹಲ್ಲಾ, ರಮಾವಿಲಾಸ ಅಗ್ರಹಾರ, ಶ್ರೀರಾಮಪೇಟೆ ಕೆಂಪು ನಂಜಾಂಬಾ ಅಗ್ರಹಾರ, ರಾಮಾನುಜ ರಸ್ತೆಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಹಳ್ಳದ ಕೇರಿ, ಹಳೇ ಅಗ್ರಹಾರ, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಮೊಹಲ್ಲಾ, ಚಾಮರಾಜಪುರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರಗಳು ತುಂಬಾ ಬದಲಾಗಿವೆ. ಸೀತಾವಿಳಾಸ ಛತ್ರವಂತೂ ವಿರೂಪಗೊಂಡಿದೆ. ಸೋಪಾನ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸುಬ್ಬರಾಯನ ಕೆರೆ ಹಾಳು ಸುರಿಯುತ್ತಿದೆ.

ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲು ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಕೆರೆಗಳು ಪ್ರತಿ ಮೂರುಕ್ವಾಲು ಮೈಲಿಗೊಂದರಂತೆ ಇದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು ಜೀವನ ರಾಯನ ಕಟ್ಟೆ ಶ್ರೀರಾಮಪೇಟೆ, ದೇವರಾಜಾ ಮೊಹಲ್ಲಾಗಳಿಗೂ, ಕಾರಂಜಿ ಕೆರೆ ನಜರಬಾದ್ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಗೂ, ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗೂ, ಸುಬ್ಬರಾಯನ ಕೆರೆ ಕೆಂಪು ನಂಜಾಂಬಾ ಅಗ್ರಹಾರ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರಗಳಿಗೂ, ಕುಕ್ಕನಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆ ಪಡುವಾರಹಳ್ಳಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿಗೂ, ಇವಲ್ಲದೆ ಕನ್ನೇಗೌಡನ ಕೊಪ್ಪಲು, ಸಿದ್ದಲಿಂಗಪುರ, ಈರನಗೆರೆಗಳ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಕೆರೆಗಳು ಉಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ನೀರುಣಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು. ನಾನು ಈ ಶತಮಾನದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಶಕದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲಂತೂ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ರಸ್ತೆಗಳು ಮಿರುಗುವಷ್ಟು ಶುಭ್ರವಾಗಿದ್ದುವು. ರಸ್ತೆಯ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಗಗನ ಚುಂಬಿ ಸಾಲು ಮರಗಳಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿನ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಗಾಳಿ ಬೀಸಿದರೂ ತಂಪಾದ, ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ವಾತಾವರಣವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಈ ಲೇಖನಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳು

ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ರಾಜವಂಶಾವಳಿ, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ, ಚದುರಿ ಹೋಗಿರುವ ಕೆಲವು ಆಂಗ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಲೇಖನಗಳು.

ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ, ಬೆಳೆದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಿಧನರಾದ ನನ್ನ ತಾಯಿ ಶ್ರೀಮತಿ ಜಯಲಕ್ಷಮ್ಮನವರು, ದಿ॥ ದೇವುಡುನರಸಿಂಹ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀ ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯನವರುಗಳಿಂದ ಕೇಳಿ, ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಟ್ಟು ಕೊಂಡ ದಾಖಲೆಗಳು. ನಮ್ಮ ಮತಾಮಹರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆಪ್ತರಾಗಿದ್ದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ ಸಂಗೀತ ರತ್ನ ಕೆ. ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರ ಲೇಖನಗಳು, ಹಯವದನರಾಯರ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಮತ್ತು ಸ್ವಂತ ಅನುಭವಗಳು.